

Geçmişten Günümüze Yazılmayan Türkçe

-Türkçenin Art ve Eş Zamanlı Değişkeleri-

Elginkan Vakfı

5. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı

Bildirileri

11-12-13 Mayıs 2022

Yayıma Hazırlayanlar

Şükrü Halûk Akalın

Emine Gürsoy Naskali

≡ Elginkan Vakfı

Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarının Sınırları Üzerine Düşünceler-1

Leylâ KARAHAHAN*

Özet

Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırma çalışmalarının yüz yıldan fazla bir geçmişi bulunmaktadır. En son 1996 yılında Leylâ Karahan tarafından yapılan bir çalışmada, sadece Anadolu coğrafyasını esas alan bir sınıflandırma ile Türkiye Türkçesi ağızları Batı, Doğu ve Kuzeydoğu Grubu olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmıştır. Bu ana gruplar içinde on altı alt grup belirlenmiş ve her grubun özellikleri örneklerle anlatılmıştır.

"Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı bu çalışma 1996 yılında yayımlandığında henüz ağız bibliyografyası hem nitelik hem de nicelik bakımından yeterli değildi. Hiç çalışılmamış veya az çalışılmış yörelerin sayısı hayli fazlaydı. Hatta bu sebeple Trakya Bölgesi ağızları sınıflandırmaya dâhil edilmemişti.

Aradan 24 yıl geçti. Bu süre zarfında Türklük Biliminin bütün alanlarında olduğu gibi ağız araştırmaları alanında da çok sayıda çalışma yapıldı. Tuncer Gülensoy - Ercan Alkaya tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası adlı kitabın 2011 tarihli baskısında bunu görmek mümkündür. Kitabın yeni baskısı yapıldığında 2011 yılından sonraki çalışmalar da eklenirse malzemenin ne kadar çoğaldığı ortaya çıkacaktır. O hâlde daha önce sınırlı sayıdaki malzemeyle yapılmış bir sınıflandırmada belirlenen ana ve alt ağız gruplarının sınırları üzerinde yeni malzemelerin eşliğinde tekrar düşünmek, bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Bu bildiriye Adıyaman'daki yerleşim birimlerinin ağızları, yeni malzemelerin ışığında tekrar gözden geçirilecek, varsa sınırlardaki değişimler, kaymalar belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: ağızlar, sınıflandırma, Adıyaman ağızları, ağız grupları, ağız sınırları

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. leylakarahan@yahoo.com

Giriş

Aynı lehçe grubuna ait ağızların coğrafi dağılımı, o toplumun yerleşme düzenine ve yerleşme tarihine dair önemli ipuçları verir. Kimler, ne zaman, nereden gelmişler, nereye yerleşmişler, kimlerle komşu olmuşlar gibi soruların cevapları bu coğrafi dağılımda gizlidir. Ağızlar arasındaki farklılıkların sebeplerini de bu dağılımla ilişkilendirerek değerlendirmek ve yorumlamak, araştırmacıyı doğru sonuçlara yaklaştırır.

Araştırmacı, belirli ölçütler çerçevesinde ağızlar arasındaki benzerliğin derecesini araştırır ve ağızları benzerliklerine göre sınıflandırır.

Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırma çalışmalarının tarihi eskidir. Ağız malzemesinin çok az olduğu 19. yüzyıl sonlarından itibaren birçok sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Her deneme, kullanılan ağız malzemesinin niceliği ve niteliği ölçüsünde değerlidir. İ. Künos'un 1896 yılında yaptığı ve bugün sadece tarihî önemi olan ilk sınıflandırmada ağızlar, Zeybekçe, Lazca, Harputça, Karamanlıca, Kastamonu ağzı, Ankara Ağzı ve Yörüklerle Türkmenlerin ağızları olmak üzere yedi grubu ayrılmıştı. Daha sonra Ahmet Caferoğlu, Fundamenta'da yayımladığı bir makalede ağızları Güneybatı, Orta Anadolu, Doğu, Kuzeydoğu, Güneydoğu, Kastamonu şeklinde sınıflandırdı. 1980 yılında Leyde Üniversitesinden Piet Kral, bu konuda bir master tezi yaptı; Anadolu ve Rumeli ağızlarını çeşitli ölçütleri kullanarak 14 gruba ayırdı. Alan kaynaklarında Anadolu coğrafyasının bir kısmını içine alan dar kapsamlı başka sınıflandırmalar da bulunmaktadır.¹

En son 1996 yılında sadece Anadolu coğrafyasını kapsayan bir sınıflandırma, tarafından yapıldı. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı bu çalışmada 14 ses bilgisi, 8 şekil bilgisi ve 1 de söz dizimi ölçütü olmak üzere 23 ölçüt kullanıldı ve Türkiye Türkçesi ağızları Batı, Doğu ve Kuzeydoğu Grubu olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrıldı. Bu ana gruplar içinde başka ölçütlerin yardımıyla 16 alt grup ve ikinci derecede alt gruplar belirlendi ve her grubun özellikleri örneklerle anlatıldı. Kitabın sonuna ölçütlerin dağılımını ve sınıflandırmaları gösteren 28 harita eklendi.

Sınıflandırmanın yapıldığı 1996 yılında ağız malzemesi henüz bugüne kıyasla az ve yetersizdi. Bundan dolayı lisans tezleri bile değerlendirilmek zorunda kalınmış, hatta Millî Folklor Dairesinin ses kayıtları kullanılmıştı. Bütün bu zorluklara rağmen mümkün olduğunca doğru tespitler yapılmaya çalışılmıştı.

1996'dan bugüne kadar geçen 25 yılda ağız araştırmaları hayli çoğaldı. Daha önce incelenmeyen birçok il, hatta ilçe ağızları incelendi. Belirli gramer konularını ele alan kitap ve makaleler yayımlandı. Tuncer Gülensoy ve Ercan Alkaya'nın 2011'de 3. baskısı yayımlanan *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası* adlı kitabında 2011 yılına kadar

¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Karahan 1996.

olan bütün ağız çalışmalarının künyesini görmek mümkündür. 2011'den sonraki dokuz yılda da alana daha birçok yeni eser katıldı, katılmaya da devam ediyor.

Bilindiği üzere derleme ve incelemeler, ağız araştırmaları alanının kaynak eserleridir. Özellikle derlemeler, yapılacak başka çalışmaların ana malzemeleri, alanın olmazsa olmazlarıdır. Bu malzeme olmadan yeterli bir ağız sınıflandırması yapılamaz, kapsamlı bir ağız grameri yazılamaz, ağız atlası hazırlanamaz. Bugün hâlâ ağız haritasında, derleme yapılmamış, incelenmemiş yerleşim birimleri görülüyorsa öncelikli ve önemli olan işin, henüz ağız derlemesi yapılmamış yörelerden derleme yapmak olduğu açıktır.

Ağızların ilden ile değil, köyden köye bile farklılık gösterdiği gerçeği, sınıflandırmanın, ağız haritası çizmenin, ağız sınırlarını belirlemenin ne kadar zor olduğunu gösterir. Hele Anadolu gibi en az dört yüz yıldır iç göçlerle karışıp kaynaşan bir coğrafyada bu, daha da zordur.

1996 yılında tarafımdan yapılan sınıflandırma sadece Anadolu coğrafyasını esas alıyordu. Malzeme yokluğundan Trakya ağızları sınıflandırmaya dâhil edilemedi. Trakya ağızlarıyla ilgili yeterli olmasa da şimdi bazı çalışmalar yapılıyor. Bu çalışmaların ışığında daha önce Batı, Doğu ve Kuzeydoğu olmak üzere üç ana gruba ayrılan Türkiye Türkçesi ağızlarına, uzantısı Balkanlar olan dördüncü bir ağız grubunu, "Kuzeybatı Grubu" adıyla eklemekle, Türkiye coğrafyasındaki eksik bırakılan parça da tamamlanmış olacaktır. Ayrıca bugün epeyi zenginleşmiş olan ağız malzemesi ile ağız gruplarının sınırlarını yeniden kontrol etmenin de bir ihtiyaç olduğu açıktır.

Bu bildiride, sınıflandırmada Batı Grubu'na dâhil ettiğim, Doğu Grubu ile de komşu olan Adıyaman ağızlarının sınırları hakkındaki düşüncelerimi paylaşmak istiyorum:

Adıyaman ili, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman ve Siirt'le birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde yer alır. Adıyaman, batıda Besni ve Gölbaşı ilçesinin bir bölümü ile Kahramanmaraş'a, dolayısıyla Akdeniz Bölgesine komşudur. Kuzeyde ise Çelikhan ve Gerger ilçesinin bir bölümü ile Malatya'ya komşu olarak Doğu Anadolu Bölgesi ile birleşir. Adıyaman'ın bölgeler arası kesişme noktasındaki bu konumu, onun ağız yapısını da etkilemiştir. Adıyaman gibi ana ağız gruplarının sınırlarında bulunan ağızlar, daima etkileşime açık ağızlardır.

Bugün Adıyaman'a bağlı, Merkez ilçeyle birlikte Besni, Gölbaşı, Çelikhan, Gerger, Kâhta, Samsat, Sincik, Tut olmak üzere dokuz ilçe bulunmaktadır. 1996 yılında ağızları sınıflandırırken Adıyaman ağızları ile ilgili ana kaynağım Sadi H. Nakiboğlu'nun 1991 yılında Erciyes Üniversitesinde yaptığı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi

idi.² Ayrıca az da olsa Sabri G. Nakipler'in DTCF'de yaptığı Adıyaman ağızları ile ilgili lisans tezinden yararlandım.

Nakiboğlu'nun tezinde Besni'den üç, Besni'ye bağlı Şendikçi köyünden bir, Gölbaşı'ndan dört ve Adıyaman kaydıyla verilen muhtemelen Adıyaman- Merkez'den dört ve merkeze bağlı İndere köyünden bir metin vardı. Yaptığım sınıflandırma çalışması, bu tezdeki üç ilçeden (Merkez, Besni, Gölbaşı) derlenmiş metinlere ve bilgilere dayanıyordu. Dokuz ilçenin altısı (Çelikhan, Gerger, Kâhta, Samsat, Sincik, Tut) bu değerlendirmelerin dışında kalmıştı.

Yöreyle ilgili ilk çalışmadan sonra 2007 yılında Mehmet Yeşilkaya, *Adıyaman-Gerger Merkez ve Köyleri Ağızları*; 2008 yılında Esra Gülin Günay, *Adıyaman-Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağızı*; 2011 yılında Türker Barış Bulduk, *Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağızı*; 2013'te Ali Demez, *Gölbaşı (Adıyaman) Ağızı* başlıklı birer yüksek lisans tezi hazırladı. Adıyaman'la ilgili son çalışma, Serdar Yavuz'un 2013'te Turkish Language Series'den çıkan ve 6 ilçeden (Merkez, Besni, Gerger, Çelikhan, Gölbaşı ve Tut) derleme ve incelemelerin yer aldığı *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları* adlı eseri oldu. Böylece Adıyaman ili -Sincik ilçesini ve diğer ilçelerde derleme yapılmayan bazı köyleri saymazsak- büyük ölçüde tamamlandı.

Yöntem

Bu çalışmada tarama ve karşılaştırma yöntemi kullanıldı. Adıyaman'ın sınıflandırmadaki yerinin ne ölçüde isabetli olduğunu ve sınıflandırmada yer almayan ilçe ağızlarının hangi grupta değerlendirilmesi gerektiğini belirlemek üzere yukarıda adı geçen yeni çalışmalar taranarak veri toplandı. Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması (AAS) adlı eserdeki Adıyaman'la ilgili bölümün sağlaması yapıldı. Bunun için eserde Merkez, Besni ve Gölbaşı ağızlarından hareketle Adıyaman'ın Batı Grubu'na dâhil edilmesinin gerekçeleri olan birinci ve ikinci derecedeki bazı özellikler, yeni çalışmalardan da örneklendirildi. Daha sonra Merkez, Besni ve Gölbaşı dışındaki diğer ilçe ağızları, toplanan malzemeler eşliğinde ağız gruplarıyla karşılaştırıldı ve bu ilçe ağızlarının sınıflandırmadaki yeri belirlendi.

Bulgular, Yorum

Yapılan karşılaştırmalardan Adıyaman ilçelerinin sınıflandırmadaki yeri ile ilgili olarak ortaya çıkan sonuçlar şöyledir:

I. Adıyaman Merkez, Besni ve Gölbaşı Ağızları

² Bu tez, 2001 yılında Niğde Üniversitesi tarafından yayımlandı. Kitabın başında düzeltme veya ekleme yapıldığına dair herhangi bir açıklama yoktur (Sadı H. Nakiboğlu, *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001).

Bu ağızlar, AAS'de³ aşağıda sıralanan özelliklere göre değerlendirilmiştir:

a. Kalınlık-incelik bakımından ilerleyici ünlü benzeşmesinin yaygınlığı.

AAS'de bu özellik Merkez, Gölbaşı ve Besni ağızlarına ait *bakarkan* G6, *zatan* M8, *fahır* B8 örneklerine dayandırılmıştı. 1996 sonrası çalışmalardan alınan aşağıdaki örnekler Merkez, Gölbaşı ve Besni ağızları için bu tespiti doğrulamaktadır: *yoğudu* M26, *ataş* M29 (Bulduk 2011); *gızınkı, varıldı* G28 (Demez 2013); *ezenler* M102, *başkanadı* M124, *halbukın* G102, *çınarımış* G124, *avradadı* B124, *gonuşakan* B195 (Yavuz 2013).

b. Damak ünsüzleri yanında /ö/, /ü/ > /ó/, /ú/ değişmesi.

AAS'de bu değişimin seyrek görüldüğünden söz edilmiş, örnek verilmemiştir (1996: 119). Bu bilginin alındığı yüksek lisans tezinin 2001'deki baskısında *götürürler-di* B35, *döğüşü* B35, *düğünler, tüketdi* G36 (Nakiboğlu 2001) örneklerinin bulunması Gölbaşı ve Besni ağızlarının Batı Grubu'nun bu özelliğiyle uyumlu olduğunu göstermektedir. 1996 sonrası bir çalışmadan alınan aşağıdaki örnekler de Besni ağızları için bu bilgiyi desteklemektedir: *düün, güççümüssün* B90 (Yavuz 2013).

c. Damak /ŋ/'sinin korunması.

Batı Grubu'nu diğer ağız gruplarından ayıran en önemli ölçüt, /ŋ/ ünsüzünün varlığıdır. AAS'de Adıyaman Merkez ağzından alınan *deniz* M19, *paraŋı* M19 örnekleri ile bu il, Batı Grubu ağızları içine dâhil edilmişti. 1996 sonrası çalışmalardan alınan aşağıdaki örnekler, Adıyaman Merkez, Gölbaşı ve Besni ilçeleri ağızlarının Batı Grubu ağızlarıyla uyumlu olduğunu göstermektedir: *göjüllü, baya, yalanız, puñarın* M35 (Bulduk 2011); *bunun, götürün, görüyön* G46 (Demez 2013); *geliŋ, eviŋi* B127, *baya* M164, *G164, kendiŋi* G166 (Yavuz 2013).

ç. {-Inca} zarf-fiil ekinin son ünlüsünün daralması.

AAS'de bu özellik, Nakiboğlu'ndan alınan Besni ağzına ait *başlayınçı* (B136) örneği ile tanıklanmıştı. Nakiboğlu 2001'de bunlara *isteyinçi* B134, *ezinci, buluncu* G134 örnekleri de eklenmiştir. 1996 sonrası bir çalışmadan alınan şu örneklerden, Besni ve Gölbaşı ağızlarının Batı Grubu özelliklerini yansıttığı anlaşılmaktadır: *gülüncü* B195, *vuruncu* G118, *ölüncüS* G107 (Yavuz 2013).

d. *Böyle, öyle* kelimelerinin ses yapısı.

AAS'de bu özellik için Gölbaşı ve Besni ağzından *böyle* G137, *öyle* B137 örnekleri

³ AAS kısaltmasıyla verilen örnekler, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserdeki Sadı H. Nakiboğlu'nun tezinden alınan ve sınıflandırmada kullanılan örneklerdir. AAS'de sınırlı sayıda olan örnekler, Nakiboğlu'nun (tezinden değil yayımlanmış) eserinden alınan başka örneklerle zenginleştirilmiştir. Diğer örnekler ise yeni çalışmalardan alınmıştır. Bu örneklerdeki B, G, M kısaltmaları Besni, Gölbaşı ve Merkez ağızlarını göstermektedir.

verilmişti. Doğu Grubu ağızlarında bu kelimeler genellikle *bële*, *ële* şeklindedir. *Bële*, *ële* şekilleri ise sadece Adıyaman ağızlarında değil, Batı Grubu içindeki başka ağızlarda da görülmektedir. AAS'de Amasya, Sivas, Hatay Gaziantep, Malatya, Adana, Kahramanmaraş, Nevşehir ve Yozgat illeri ağızlarından *bële*, *ële* örnekleri verilmişti (1996: 36). Merkez, Gölbaşı ve Besni ağızlarında da bu özellik görülmektedir: *bële* G39 (Demez 2013), *bële*, *ële* M116 (Yavuz 2013).

Ayrıca Merkez, Besni ve Gölbaşı ağızlarındaki geniş zamanın çokluk 1. şahıs olumsuz şeklinin {-mAk} ekiyle yapılması (*ayrılmağ* 'ayrılmayız' B442); {-or} şimdiki zaman eki (*dutor* M184, *gidor* G184); /r/-/l/, /s/-/ss/ benzeşmesinin yaygınlığı (*izlemisşindir* B138, *yitellerdi* G138, *güzelimisşim* M138, *asğellik* M142, *kirlenmişsin* M138, *yillerdi* 'yerlerdi' M292); {-ken} zarf-fiil ekinde /A/ türemesi (*girerkene*, *derkene* G196) vb. özellikler de Batı Grubu ağızlarına özgüdür (Yavuz 2013).

Doğu Grubu ağızlarındaki sebebi bilinmeyen kalınlaşma ve incelmeler, çok heceli kelimelerin sonundaki /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin /i/ ünlüsüyle karşılanması, ilk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi, şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde ses yapılarını değiştirmesi, zamir kökenli teklik 2. şahıs ekinin {-sIz} şeklinde olması, çokluk 2. şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs ekinin yapısında büzülme meydana gelmesi gibi özellikler, Adıyaman Merkez, Besni ve Gölbaşı ilçesi ağızlarında -bazı istisnalarla- bulunmaz.⁴

Buna göre bütün bu özelliklerin hepsini veya bir kısmını taşıyan Adıyaman'ın Merkez, Besni ve Gölbaşı ilçesi ağızlarının AAS'de Batı Grubu içinde değerlendirilmesi isabetlidir.

II. Çelikhhan İlçesi Ağızı

Adıyaman'ın Çelikhhan ilçesi ağızı, sadece Yavuz 2013'te iki metinle değerlendirilmiştir. Diğer çalışmalarda bu ilçe ağzından metin yoktur. 17 mahallesi ve 20 köyü bulunan Çelikhhan ilçesi ile ilgili tek bir köyden derlenmiş iki metinden alınan veriler bu ağızla ilgili tam bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Az da olsa bazı örneklerde damak /ŋ/sinin kullanılması (*biŋ* 455, *anlatırdıŋız* 457, *aŋnaT Tıŋlarına* 454), eklerde ilerleyici ünlü benzeşmesinin olması (*yıtaŋıymış*, *yogumuş* 452, *çayırlığıdı* 453, *gız ıla* 461) bu ağız Batı Grubu ağızlarıyla ilişkilendirmektedir. Buna karşılık Doğu Grubu ağızlarında olduğu gibi /g/ ve /ğ/ ünsüzünün hece sonunda ve iki ünlü arasında korunması (*ëŝiTdıgımız*, *çayırlığıdı* 453) ve bazı ünlü uyumsuzlukları (*ğëtrmişler* 452, *benim* 456, *oldığı* 196) bu ilçe ağzını Doğu Grubu'na da yaklaştırmaktadır. Daha fazla köyden alınacak ve daha çok metinden yapılacak incelemelerle Çelikhhan ağzının yeri hakkında sağlıklı karar vermek mümkün olacaktır. Coğrafi yakınlığın ağızları çeşitli oranlarda

⁴ bk. Karahan 1996 ve Adıyaman ağızlarıyla ilgili kaynaklarda gösterilen çalışmalar.

etkilediği bilinmektedir. Hele ağız gruplarının sınırlarının kesiştiği yörelerde, bu etki-
leşim daha belirgin olmaktadır. Çelikhan ağzının Batı Grubu içinde olmakla birlikte
Doğu Grubu ağızlarından etkilendiğini söyleyebiliriz.

1996 yılında malzeme yokluğundan sınıflandırmada dikkate alınmayan Adıya-
man'ın diğer ilçeleri Gerger, Tut, Kâhta, Sincik, Samsat ilçeleri ağızlarının bugün sınıf-
landırmadaki yeri nedir?

III. Tut İlçesi Ağız

Önceleri Besni'ye bağlı bir yerleşim birimi iken daha sonra ilçe olan Tut'un bazı
ağız özellikleri Yavuz 2013'teki örneklerle şöylece:

a. Kalınlık-incelik bakımından ilerleyici ünlü benzeşmesi görülür: *sarmısaman*
631 *nohıdınan* 632, *oyacâhsınkî* 633, *saabî* 628, *konusukan* 636, *yâharkân* 638.

b. Batı Grubu ağızlarında olduğu gibi damak /ŋ/'si korunur: *boşanamıssın* 142,
gaynımın, *baña* 210.

c. *Öyle, böyle* kelimeleri *şeyle* 160, *béyle* 206 şeklindedir. Bu özellik Batı Gru-
bu'nun bazı alt gruplarında da görülür.

ç. *Hura* 137, *şo* 171, *şordan* 167, *herkeş* 169 gibi kelimelerdeki ses yapıları genellik-
le Batı Grubu'na özgüdür.

d. {-IncA} zarf-fiil ekinin son ünlüsünde daralma görülür: *oluncû* 670.

Bu özelliklerden hareketle, Tut ilçesi ağızları da Batı Grubu ağızları içinde değeri-
lendirilmelidir.

IV. Gerger İlçesi Ağızları

Yeşilkaya 2007'de, Gerger-Merkez'de yoğunlukta olan ve ana dili Türkçe olmayan
Kürt ve Zaza kökenliler ile Oymaklı Köyü ve eski Gerger köylerindeki (Seyitmahmut,
Beybostan, Popar, Kerzel) ana dili Türkçe olan Türk kökenlilerden yapılan derleme-
ler incelenmiştir. Aşağıda Gerger ağzının/ağızlarının karakteristik özellikleri Merkez
(GM) ve Eski Gerger (GE) ağızları belirtilerek verilmiştir:

a. Tek şekilli ekler ve *ki* bağlama edatı ilerleyici benzeşme ile uyuma girmemiştir:
konusunken GM121, *oğlunuki* GE87, *nassı ki* GE95.

b. İlk hece dışında, özellikle eklerde sebebi belli olmayan ünlü kalınlaşmaları ve
ünlü incelmeleri görülür: *kekliğ* GM21, *dedelerımız* GM24, *gözi* GM26, *penir* GM22,
yeni GE21, *yemegini* GE23, *benim* GE24, *kömr* GE34, *gönderdi* GE22, *dikenli* GE23,
köki GE26, *zordır* GE26, *poste* GM22, *bazılar*, *kadınlar* GM23, *yazi* GM28, *orte* GE27,
salladımse GE24.

c. Sebebi bilinmeyen ünlü düzleşmeleri yaygındır: *öbir* GE21, *sırfa* GE28, *kömür* GE34, *türki* GM34, *kökü* GE24, *gözü* GM38, *oldığı* GM26.

ç. Damak /ɲ/'si duyulmaz: *san* GE85, *baa*, *bee*, *saa* GE91, *baban* GE86, *sesin* GM86.

d. Hece sonunda ve iki ünlü arasında /g/ ünsüzü korunur: *degirmen*, *degeneg*, *ciger*, *değil* GE59, *dög* GE60, *igne*, *çig* GM59.

e. GE'de zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki {-sIz}, iyelik kökenli teklik ikinci şahıs eki {-dIIz}'dir. GM'de ise ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi {-sInIz} ve {-nız} eki kullanılır: *götürsüz*, *yapısız* GE108, *yapiyursınız* GM108, *yaptıız yetiştirdiız* GE110, *getirdiınız* GM110.

f. GE'de çokluk 1. şahıs eki {-Ih} iken GM'de ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi {-Iz}'dir: *bekliyiıh* GE108, *ediyurus* GM108.

Bu özelliklerde dikkat çekici olan Gerger Merkez ağızı ile Eski Gerger köyleri ağızlarının ses yapısı bakımından aynı özellikleri göstermelerine karşı, ek tercihinde farklılaşmalarıdır. Merkez ağızının ek tercihi, muhtemelen ağız konuşurlarının iki dilli olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Doğu Grubu içindeki iki dilli ağız konuşurlarında da benzer özellikler görülmektedir.

Gerger Merkez ve Eski Gerger köyleri belirtilen bu özellikleriyle Doğu Grubu ağızları içinde değerlendirilmelidir.

V. Samsat İlçesi Ağızları

Günay 2008'de Samsat Merkez ve köylerinde yapılan derlemeler incelenmiştir. Buna göre Samsat ağızları -köylere göre değişen oranlarda- şu özellikleri taşımaktadır:

a. Tek şekilli ekler ve *ki* bağlama edatı ilerleyici benzeşme ile uyuma girmemiştir: *kāhtaninkiler* 278, *oysaki* 284

a. Eklerde, sebebi belli olmayan ünlü kalınlaşmaları ve ünlü incelmeleri yaygındır: *sünnetcııy* 43, *düşdı* 53, *gözü* 56, *bunın* 56, *yaper* 43, *gidiyoler* 45, *sabahle* 47.

b. İlk hece dışında dudak uyumunu bozan ünlü düzleşmeleri olmuştur: *götürırım* 53, *türki* 62, *goıı*, *nobıt*, *gırı* 52.

c. Damak ünsüzlü alıntı kelimelerde ünlü incelmeleri görülür: *geder* 'kadar' 114, *erazi* 'arazi', *heyir* 48.

ç. Damak /ɲ/'si duyulmaz: *baa* 107, *gonşılar* 71.

Ayrıca *üzmesini* 'yüzmesini' 49, *döymeliydi* 64, *ırmagıydı* 92, *tuğık* 'tavuk' 323, *torpaıı* 67, *sağğallı* 79 örnekleri de ses yapıları bakımından Doğu Grubu ağızlarıyla

uyumludur. Bazı yörelerde Irak Türkmen ağızlarında olduğu gibi belirtme eki {-nI}'nın *sobanı "sobayı" 100* kullanılması, yöredeki alt ağız gruplarının varlığına işaret eder.

Yukarıda sıralanan bu özelliklere göre Samsat ağızları, Doğu Grubu ağızları içinde değerlendirilmelidir.

VI. Kâhta İlçesi Ağızları

Günay 2008'den alınan verilere göre Kâhta ağızlarının bazı özellikleri şöyledir:

a. Tek şekilli ekler ve *ki* bağlama edatı ilerleyici benzeşme ile uyuma girmemiştir: *kâh Taninkiler 278, oysaki 283, oğlanınki 205, topluyorlarken 211*

b. Ek ünlülerinde sebebi belli olmayan ünlü incelmeleri ve kalınlaşmaları görülür: *hesdeliği 46, degirmanı 78, yemekli 86, goyuyorik 45.*

c. Sebebi belli olmayan ünlü düzleşmeleri dudak uyumunu bozar: *torınım, köyünün 56, kóprinin 29.*

ç. /h/ ünsüzlü alıntı kelimelerde ünlüler incebilir: *heber 67, hezreti 41.*

d. Tek şekilli ekler ve ek-fiil uyuma girmez: *oğlanınki 47, yoğiken 37, uçağımış.*

e. Damak /ŋ/'si duyulmaz: *senin 119, baa 303.*

f. Hece sonunda ve iki ünlü arasında /g/ ünsüzü korunur: *degirmanı 78, böyümüş-sin 105.*

g. *Böyle, öyle* kelimeleri *bele 112, eile 319* şeklindedir:

Bu özellikler, Doğu Grubu ağızlarının hepsiyle veya bazı alt gruplarıyla örtüştüğü için Kâhta ağızlarını da Doğu Grubu ağızları içinde değerlendirmek gerekir.

Adıyaman'ın ilçelerinden Sincik, yeni bir ilçedir. Daha önce Kâhta'nın bir köyü olan bu ilçe ile ilgili ağız çalışması bulunmamaktadır.

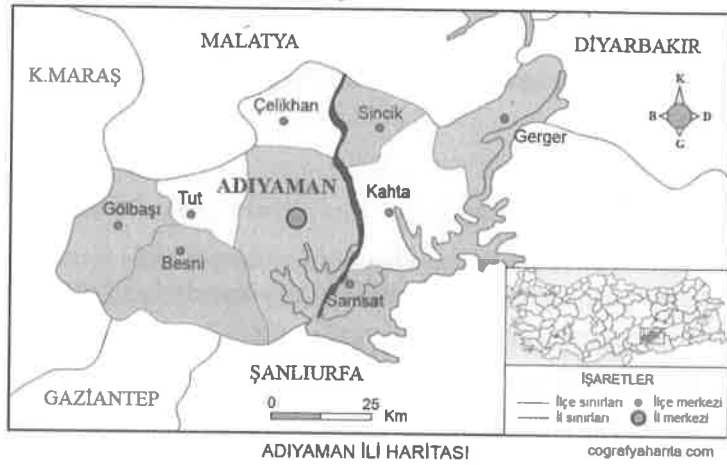
Sonuç

Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması (1996) adlı eserde Adıyaman ağızları, Batı Grubu'nun VII. Alt Grubu'nda gösterilmişti. Yeni çalışmalardan hareketle Merkez, Gölbaşı, Besni, Tut ve Çelikhane ilçeleri ağızları için bu tespit isabetlidir.

Gerger, Samsat, Kâhta (belki Sincik?) ağızları ise taşıdıkları özellikler bakımından Doğu Grubu ağızları ile uyumludur; dolayısıyla Bu ağızlar Doğu Grubu içine dâhil edilmelidir.

Her ilçede o grubun temel özelliklerini göstermeyen ağız adacıklarının bulunması tabiidir. Bu adacıklar, yapılacak geniş bir taramayla belirlenebilir.

Yapılan bu inceleme sonunda Adıyaman'ın ağız haritasındaki durumu şöyle gösterilmiştir:

Bu değişiklikle Doğu Grubu ağızları, aşağıdaki haritada da görüldüğü üzere Adıyaman'ın bir kısmını sınırları içine dâhil etmiştir.

Kaynaklar

- Bulduk, Türker Barış (2019). Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman.
- Demez, Ali (2013), Gölbaşı (Adıyaman) Ağzı, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.
- Gülensoy, Tuncer-Ercan Alkaya (2011). Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Günay, Esra Gülin (2008). Adıyaman-Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Karahan, Leyla (1996). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nakiboğlu, Sadi H. (2001). Adıyaman ve Yöresi Ağızları, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde.
- Yavuz, Serdar (2013). Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları, Turkish Studies Publication Series XIII, Turkish Language Series, Ankara.
- Yeşilkaya, Mehmet (2007). Gerger Merkez ve Köyleri Ağzı, Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van.